

УДК 930.253:327.7(477)«1920/1923»

М. В. ГОРБАТЮК, Л. В. ШНУРОВСЬКА*

**ДОКУМЕНТИ ПРО КОНСУЛЬСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ
ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА УСРР
У НІМЕЧЧИНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ
1920–1923 РОКІВ**

Уперше публікуються документи (звіти, інформації, листи) про консульську діяльність дипломатичного представництва УСРР у Німеччині за 1921–1923 рр., які є важливим джерелом для вивчення особливостей функціонування дипломатичного представництва УСРР у Німеччині, надання посвідчень особистості українцям за кордоном, організації повернення військовополонених та українців-емігрантів в УСРР.

Ключові слова: Народний комісаріат закордонних справ УСРР (НКЗС УСРР); дипломатичне представництво УСРР у Німеччині; консульська служба; військовополонені; емігранти.

Першорядним завданням молодій українській державі, яка виникла на уламках Російської імперії після Лютневої революції 1917 р., було отримання міжнародного визнання. З огляду на це привладні політичні кола використовували наявні ресурси для налагодження міждержавних відносин із найближчими сусідами України.

Одним із основних напрямів дипломатичної діяльності українських урядів була Німеччина, де відразу ж після підписання Брестського мирного договору 1918 р. почало діяти Посольство Української Держави,

* *Горбатюк Микола Володимирович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (за сумісництвом);

Шнуровська Любов Василівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (за сумісництвом).

яке після падіння Гетьманату П. Скоропадського і встановлення в Україні влади Директорії трансформувалося у Посольство УНР.

Починаючи з 1920 р., більшовики намагалися перехопити ініціативу УНР із налагодження міждержавних відносин з Німеччиною. Втім, зважаючи на функціонування Посольства УНР у Берліні, тривалий час зробити це їм не вдавалося. Першим кроком на шляху зближення між українським радянським та німецьким урядами було підписання 23 квітня 1921 р. спеціального договору про обмін військовополоненими та інтернованими¹, згідно з яким при Російському бюро у справах військовополонених у Берліні було створено Особливе українське відділення у справах військовополонених*, яке мало право вступати в безпосередні контакти з німецькою владою².

Наступним кроком у міждержавній співпраці між УСРР і Німеччиною стали переговори в лютому 1922 р. між наркомом закордонних справ УСРР Х. Раковським та німецьким міністром закордонних справ В. Ратенау про можливість економічної співпраці³. Внаслідок, 8 квітня 1922 р. сторони підписали у Берліні «Протокол про обмін торговельними місіями». Торговельним представником УСРР у Німеччині став Ю. Новаковський, Німеччини в УСРР – Г. Гаушильд⁴.

Повноцінні дипломатичні відносини між державами почали налагоджуватися лише після укладення 16 квітня 1922 р. російсько-німецького Рапалльського договору. У травні 1922 р. між МЗС Німеччини та НКЗС УСРР було встановлено дипкур'єрський зв'язок⁵. За результатами переговорів літа-осені 1922 р. 5 листопада 1922 р. у Берліні був підписаний «Договір про поширення на союзні РРФСР республіки договору, укладеного 16 квітня у Рапалло між РРФСР і Німеччиною»⁶. Від УСРР його підписав В. Ауссем, від інших радянських республік – російський повпред М. Крестинський, від Німеччини – завідувач східного відділу МЗС А. Мальцан⁷. За цим договором УСРР визнавалася незалежною державою, а сторони обмінювалися дипломатичними представництвами⁸. Також у Берліні було ліквідоване Посольство УНР. 9 грудня 1922 р. РНК УСРР призначив своїм Повноважним представником у Німеччині В. Ауссема⁹. Німецький уряд передав право представництва послу в РСФРР, який на початку 1923 р. призначив генеральним консулом в УСРР З. Гая¹⁰.

Становлення безпосередньо консульської служби УСРР проходило впродовж тривалого часу. Спочатку її функції виконувало згадане вище українське відділення Російського бюро у справах військовополонених (згодом – український підвідділ консульського відділу Повноважного представництва РСФРР). 28 серпня 1921 р. його главою був

* Фактично це було приєднання УСРР до «Угоди між РСФРР і Німеччиною про повернення на батьківщину військовополонених і цивільних інтернованих».

призначений В. Ауссем, секретарем – Н. Калюжний¹¹. Це відділення (згодом – український підвідділ консульського відділу Повноваженого представництва РСФРР) офіційно здійснювало т. зв. «експертизу українських справ», зокрема: приймало від українських емігрантів у Німеччині заяви на повернення в Україну, перевіряло матеріали і надавало центральному апарату НКЗС УСРР усю необхідну інформацію для прийняття рішення щодо кожної особи¹². Втім, неофіційно ключовими завданнями української радянської місії у Німеччині було «послабити вплив петлюрівського представництва в Німеччині», а консульська робота була «тільки підсобною, ... демонстративною діяльністю місії для виправдання самого її перебування в Німеччині»¹³. Крім цього, уповноважений УСРР у Берліні робив спроби переговорів із представниками німецького уряду та окремими фірмами з метою налагодження торговельно-економічних зв'язків.

Намагання Дипломатичної місії УСРР створити власне український консульський відділ наштовхувалося на фінансові й кадрові проблеми. Так, уповноважений УСРР у Німецькій республіці зі справ репатріації В. Ауссем повідомляв НКЗС УСРР, що станом на 28 січня 1922 р. «через відсутність спеціального апарату працівників і закордонних паспортів УСРР» їм не вдалося створити окремої (від російської) консульської служби¹⁴. У цей час обов'язки консула здійснював секретар уповноваженого УСРР зі справ репатріації Н. Калюжний, який вважався експертом з українських питань.

Після приєднання УСРР до дії Рапалльської угоди при Посольстві УСРР у Німеччині було створено консульський відділ, який очолив 1-й секретар посольства М. Калюжний. Організацію консульської роботи здійснювали П. Ладан і М. Руденко¹⁵. Починаючи з весни 1923 р., консульський відділ очолював М. Руденко¹⁶.

Дипломатичні представники УСРР, що виконували консульські функції, на початковому етапі своєї діяльності керувалися інструкцією заступника наркома закордонних справ НКЗС Л. Ковальова консулам РСФРР від 6 квітня 1921 р. Загальні положення про характер роботи, повноваження та організацію консульської служби були подані у законі ВУЦВК «Про представників УСРР за кордоном» від 6 вересня 1921 р.¹⁷

Остаточне унормування консульської служби відбулося після прийняття 2 вересня 1922 р. постанови ВУЦВК «Про консульських представників УСРР за кордоном»¹⁸. Відповідно до неї обов'язки консулів полягали у захисті торговельних, фінансових, мореплавних інтересів УСРР і прав її громадян за кордоном; наданні юридичних консультацій, а також оформленні нормативних актів стосовно особистих і майнових прав громадян УСРР; виконанні функцій «третейського» судді для розв'язання спорів як між громадянами УСРР та іноземцями, так і суто між громадянами республіки; інформуванні НКЗС УСРР про усі

найважливіші події політичного, економічного і соціального життя країни перебування¹⁹. Консульський відділ у своїй діяльності підпорядковувався безпосередньо центральному апарату НКЗС УСРР, якому через повпредство подавав звіт про результати роботи. Консули звільнялися з посади за поданням НКЗС постановою РНК УСРР. Посол, в окремих випадках, мав право тимчасово відлучати консула від виконання службових обов'язків²⁰. Консульства були підвідомчі економічно-правовому відділу НКЗС УСРР, який в свою чергу здійснював вироблення нормативних актів, що регулювали їх діяльність²¹.

Українські дослідники неодноразово зверталися до теми діяльності дипломатичного представництва УРСР у Німеччині та українсько-німецьких міждержавних зв'язків²². Водночас, об'єктом дослідження не була консульська служба УРСР у Німеччині та документи, що висвітлюють її функціонування. З огляду на це вважаємо актуальною публікацію документів про консульську діяльність дипломатичного представництва УСРР у Німеччині.

Загалом публікуємо 5 документів: лист заступника уповноваженого УСРР зі справ репатріації у Німеччині Н. Калюжного НКЗС УРСР від 24 вересня 1921 р. про організацію консульської роботи дипломатичного представництва; 3 звіти (інформації) про консульську роботу дипломатичного представництва УСРР у Німеччині за період із серпня 1921 р. до серпня 1922 р. і з жовтня 1922 р. до травня 1923 р. та лист-роз'яснення НКЗС УСРР від 12 квітня 1923 р. Документи зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у трьох справах (549, 799, 873) опису № 1, фонду № 4 «Народний комісаріат закордонних справ УСРР, м. Харків». Серед них – 4 оригінали і 1 копія; усі документи надруковані на друкарській машинці.

Головною тематикою документів є функціонування дипломатичного представництва УСРР у Німеччині, налагодження консульської діяльності, організація повернення військовополонених, збір інформації про українську еміграцію у Німеччині, видача посвідчень особистості українцям, які з різних причин перебували за кордоном тощо. Значне місце у звітах займає інформація про німецьких колоністів із Південної України, які під час I Світової війни виїхали до Німеччини, а на початку 20-х років XX ст. виявили бажання повернутися додому²³.

Тексти документів публікуємо мовою оригіналу, без скорочень, зі збереженням стилістичних та орфографічних особливостей мови автора.

Археографічне опрацювання текстів документів проведено відповідно до загальноприйнятих правил:

– авторські скорочення, власноручні підписи, пропущені слова, прийменники чи сполучники, відновлені упорядником, взяті у квадратні дужки;

- без застережень виправлені очевидні помилки і описки та вилучені повтори;
- відсутні знаки пунктуації проставлені таким чином, що вони не спотворюють зміст листів;
- апострофи і пропущені букви проставлені відповідно до норм сучасного правопису;
- курсивом подані власноручні підписи автора листів та службових осіб, які робили надписи на листах;
- збережені авторські підкреслення.

Місце і час створення документів визначені за їхнім змістом і авторським датуванням. Незалежно від наявності у листі авторської дати, вказівка упорядника на час і місце написання листа зазначена курсивом над авторським текстом праворуч. Дата та/або місце створення документа, якщо їх встановлено за змістом, зазначені у квадратних дужках.

Документи розміщені у хронологічній послідовності. Публікація супроводжується коментарями, у яких подані пояснення термінів, слів іншомовного походження, історичних подій, а також здійснені ідентифікація персоналій та географічних назв, які згадуються у документах.

¹ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 4. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 46; Спр. 627. Арк. 14; Советско-германские отношения. От переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора: сб. документов / ред. кол.: С. Дёрнберг, Х. Зайдевиц, Н. Земсков и др. Москва: Политиздат, 1971. Т. 2 (1919–1922 гг.). С. 316.

² Угода між Україною та Німеччиною // Вісти ВУЦВК. 1921. 5 трав.

³ Україна і Німеччина // Вісти ВУЦВК. 1922. 18 лют.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 591. Арк. 32, 52.

⁵ Радянсько-німецька угода // Вісти ВУЦВК. 1922. 21 квіт.

⁶ Советско-германские отношения... С. 563–566.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 549. Арк. 21.

⁸ Советско-германские отношения... С. 563–564.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 616. Арк. 48.

¹⁰ Там само. Спр. 700. Арк. 3.

¹¹ Там само. Спр. 543. Арк. 32.

¹² Там само. Спр. 549. Арк. 8.

¹³ Там само. Спр. 799. Арк. 281.

¹⁴ Там само. Арк. 177, 213.

¹⁵ Там само. Спр. 34. Арк. 21; Спр. 799. Арк. 281–283.

¹⁶ Там само. Спр. 873. Арк. 8–8зв.

¹⁷ Там само. Спр. 731. Арк. 39–41.

¹⁸ «Про консульських представників УСРР за кордоном». Постанова ВУЦВК від 2 вересня 1922 р. // Вісти ВУЦВК. 1921. 8 жовт.

¹⁹ Там само.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 731. Арк. 34.

²¹ Там само. Спр. 768. Арк. 58–59.

²² *Нетребя Ю. В.* Ауссем. Життя та діяльність // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 2010. Т. 21. С. 359–366; *його ж.*: Протистояння дипломатичних представництв УСРР та УНР в Німеччині (1921–1922). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2012. 204 с.; *Купчик О.* Держави Центральної Європи у налагодженні офіційних відносин з УСРР (початок 1920-х років) // Європейські історичні студії. 2017. № 6. С. 120–138. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/wp-content/uploads/2017/07/6-7-Kupchuk.pdf> (дата звернення: 30. 07. 2018); *Кривець Н. В.* Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918–1933 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 322 с.; *Даниленко О.* Українська радянська дипломатія 1920-х рр.: персоналії, статус, функції // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. / Національна академія наук України, Інститут історії України. 2010. № 36. С. 150–171. URL: http://resource.history.org.ua/publ/histname_2010_36_150 (дата звернення: 30. 07. 2018); *його ж.*: Військовополонені, інтерновані й біженці на території європейських країн як об'єкт дипломатичних відносин (1919–1923 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий зб. наук. праць / в. о. відп. редактора А. Ю. Мартинов. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 20. С. 196–213. URL: http://resource.history.org.ua/publ/mo_2011_20_196 (дата звернення: 30. 07. 2018).

²³ Детальніше див.: *Горбатюк М.* Нереалізований проект рееміграції німців-колоністів з Німеччини в УСРР у 1921–1922 рр. // Студії з архів. справи та документознавства. 2013. Т. 21. С. 148–153.

№ 1

Лист

**Н. Калюжного Народному комісаріату закордонних справ УСРР
про консульську роботу дипломатичного представництва УСРР
у Німеччині**

24 вересня 1921 р., м. Берлін

В Наркоминдел УССР, Харьков

Доклад

При Консульском отделе (быв[шее] «Бюро военнопленных») Представительства РСФСР действует наш подотдел по делам, главным образом, въезда в УССР.

Своего аппарата там пока не разворачиваем, пользуясь уже налаженным канцелярским аппаратом Консульства.

Наша роль ограничивается экспертизой, так сказать, по украинским делам. Новых дел мало, т. к. о прибытии Представительства УССР еще не сообщалось к сведению публики. Выделены некоторые старые дела, на которые кладем свои резолюции. В дальнейшем к нам для экспертизы будут направляться все украинцы. В Консульстве очень рады нашему сотрудничеству, т. к. это дает возможность свалить часть неприятностей на чужую голову. Вся ра-

бота консульская, сводится к выслушиванию разных просителей (о въезде в Россию, о выдаче паспортов и т. д.), которым под разными благовидными предложениями нужно отказать. Вот почему, надо полагать, Консульский отдел с такою готовностью направляет к нам граждан Дона, Кубани и Царевококшайского уезда¹ (вообще, из «неизвестных» областей). Придется «отделу пропусков» дать для руководства карту Украины, а то нас могут заподозрить в красном украинском империализме.

Из просителей пока надоедают особенно реэмигранты из Аргентины. Какие-то провокаторы вызвали весной и зимой прошлой сильное движение среди наших граждан в Южной Америке за возвращение на родину, распространяя слухи о том, что в советском раю текут молочные реки в кисельных берегах и нужно спешить туда на «восстановление промышленности». Человек до 200 прибыло в Германию, часть успела проехать с эшелонами военнопленных в Россию, а часть застряла тут, т. к. из Москвы дали сюда ответ на запрос «Бюро военнопленных»; «Американцев не пускать». Несколько семейств уехало обратно, а несколько десятков еще ожидают ответов на ходатайства родных. Ждут уже по 4 месяца, поистратились, ведется среди них нашими врагами на этой почве соответствующая агитация.

По моему мнению, большинство из них можно было пустить. Немножко вещей и денег они имеют, не пропадут и в тягость Сов[етской] власти не будут. Есть среди них крестьяне и рабочие, – вероятно, и спекулянтов несколько есть. Мы им пока ничего определенного не пообещали до получения от Вас ответа. Список приблизительного состава одной группы при сем прилагаем.

Пожалуйста, не замедлите указанием, как с ними быть. Большинство из них поедет за свой счет.

О немецких колонистах мы уже Вам писали, – эти тоже ждут ответа, мы им обещали запросить Вас о разрешении им въезда.

Затем приходится давать санкцию на возвращение на родину отдельно отставшим быв[шим] военнопленным и убежавшим из Польши петлюровцам. Эти в большинстве попадают в имеющиеся здесь белогвардейские лагеря (главным образом – Целле²), – оттуда им приходится дополнительно, так сказать, бежать в наш лагерь (Альтдамм³, близ Штеттина⁴), оттуда производится отправка в Россию.

В белогвардейских лагерях в Германии имеется значительное количество украинцев, – и петлюровцев и всякого рода иных.

Имеются «украинские громады» организованные, хотя и не очень многочисленные. Работают тут главным образом гетьманцы ([П.] Скоропадского⁵ и Василя Вышиваного⁶), издающие свою газетку «Украинское слово»⁷. По слухам, петлюровцы делают попытки формирования для переброски на Бессарабию (называют Головенко – секретаря Червоного Креста и [И.] Мирного⁸, члена Берлинской «громады»). Еще не проверили этих слухов, т. к. еще не связаны с лагерями. Существует, бесспорно, среди петлюровцев желание вернуться домой. Можно бы этим воспользоваться для создания определенного настроения в нашу пользу, но для этого нужно разрешить отpravку домой, а из Москвы не велено пущать – вообще никого. Что Вы то нам на это скажете?

Поступают кроме того требования паспортов и удостоверений на временное жительство быв[ших] военнопленных, остающихся тут жить и вообще наших граждан, очутившихся за границей.

Ввиду отсутствия тут Полномочного Представительства нашего, мы только даем «экспертизу» по поводу таких украинских дел, а паспорта дает РСФСР-кое Консульство – российские. Просим Вашего распоряжения на сей счет (собственно говоря, паспортов никаких нашим гражданам пока не выдано – за исключением одного – мотивируем тем, что дескать немцы еще нам не дали Представительства, но нашим то гражданам от этого не легче). Сюда же относятся и всякого рода гражданские дела – бракоразводные (есть такие) и проч[ие].

Из спекулятивно-торгово-промышленного мира к нам пока обратился один [Я.] Оренштайн⁹ – это известный крупный книгоиздатель, связанный с двумя крупными немецкими банками, петлюровцами и всякого рода «украинскими патриотами». На складе у него 40 вагонов литературы, есть 1/4 миллиона букварей, задачки, Шевченко в 5-ти томах (Лейпциг–Киев–Коломыя) и проч[ее].

Подробный каталог при сем прилагаю – передайте т. [Г.] Гринько¹⁰ и Всеиздату¹¹. Он [Я.] Оренштайн просит разрешения на проезд в Киев для разговоров с Всеиздатом и Губсоюзом¹² на счет издательства за границей литературы и вывоза на Украину.

Разрешаете?

Выясните вообще вопрос об издательстве за границей – гораздо выгоднее издавать тут, чем в Харькове или Киеве. Москва тут массами закупает книги.

Явился к нам профессор [В.] Воробьев¹³ с разрешением тов. [Х.] Раковского¹⁴ на въезд. Мы его пустим, но он никаких медикаментов с собой не везет. Если бы Наркомпрос¹⁵ составил толком смету чего ему нужно для Университетов (материалы для медицинских институтов и техникумов) и исходатайствовал бы ассигновки во Внешторге¹⁶, то тут бы всего можно закупить.

Сидит тут комиссия для закупок от Наркомпроса и от Наркомздрава РСФСР¹⁷, но ведь от всех их закупок, по обыкновению, на Украину ничего не попадает.

Вот пока главные наши дела. Прием просителей и резолюции по украинским делам производятся пока главным образом тов. [Н.] Калюжным¹⁸ на Унтер-ден-Линден¹⁹, 11 (Российское Консульство, где нам отведена комната). Исполнение бумаг, регистрация и проч[ее] – в общей канцелярии консульства. Своих канцеляристов пока не имеем. Бланки заводим свои прилагаемого при сем образца. Предполагаем развить работу информационного нашего подотдела. Потребуется еще хоть один работник, т. к. мне одному не управиться, тем более, что нужно основательное знание немецкого языка. Само собой, работа этого подотдела – наиболее важная. Нужен толковый парень, хорошо владеющий украинским и немецким языками – вроде Максимовича или [М.] Ялового²⁰.

Пока дали заметку в «Новый мир» о приезде тов. [В.] Аусема²¹. Налаженная информация пойдет, если будет хороший сотрудник и будут поступать от Вас аккуратно, два раза в неделю, свежие газеты и другие материалы.

По поручению т. [В.] Аусема.

Зам[еститель] уполном[оченного]

Н. Калюжный

№ 2

Звіт

**про консульську роботу дипломатичного представництва УСРР
у Німеччині за серпень 1921 р. – серпень 1922 р.***10 жовтня 1922 р., м. Берлін***Очерк развития консульской работы
представительства УССР в Германии**

Миссия УССР прибыла в Германию в сентябре 1921 года в составе 2-х человек – Уполномоченного В. Ауссема и Секретаря [Н.] Калюжного на основании дополнительного договора по репатриации заключенного тов. [В.] Коппом²² с германским Мининделом по поручению правительства УССР. По этому договору бюро военнопленных РСФСР в Германии²³ имеет право организовать при себе «украинский отдел».

В качестве этого-то отдела не существовавшего уже к этому времени бюро военнопленных и прибыла наша миссия в Германию. Целью ее отправки было ослабить влияние петлюровского представительства в Германии, не допустить возможности пользования украинской контрреволюции суммами (более 400 млн. [немецких марок]) украинских денег находящихся в Германии²⁴ и выяснения возможности заключения договора между УССР и Германией в целях ликвидации тут Представительства УНР.

Принимая это во внимание, а также и то обстоятельство, что в Германии украинская эмиграция крайне многочисленна, что бюро военнопленных при Представительстве РСФСР к этому времени фактически уже не существовало, так как реэвакуации военнопленных уже к этому времени была закончена, – уже этим предreshалось то, что консульская, в узком смысле этого слова, работа являлась только подсобной, так сказать демонстративной деятельностью миссии для оправдания самого ее пребывания в Германии.

Так как работу в начале пришлось вести при консульском отделе [полномочного представительства] РСФСР [в Германии], то деятельность консульского отдела сводилась в начале к простой экспертизе по украинским делам при общем консульстве РСФСР. Посетители и просители украинцы направлялись к тов. [Н.] Калюжному, а в случаях особо важных – к уполномоченному тов. [В.] Ауссему и по их заключению давалось дальнейшее движение делу уже аппаратом российского консульства. Таким образом отдельного делопроизводства и канцелярии по консульским делам миссия не заводила, так как делопроизводство заканчивались аппаратом [консульского отдела полномочного представительства] РСФСР.

«Консульская» работа имела для нас то значение, что давала возможность непосредственно соприкасаться с массой эмиграции и попутно знакомиться с направлением и влияниями в ее среде, а также давало возможность в свою очередь оказывать на нее влияние в целях использования при переговорах с германским правительством. В этом отношении миссией было обращено внимание на пребывающих в Германии немцев-колонистов выбывших из Украины в разное время в 1918 году при Гетмане [П. Скоропадском], позже с деникинской и врангелевской армией и еще раньше во время империалист-

тической войны. Эти элементы издавна служат связующим звеном между Германией и Россией и были в значительной мере орудием в руках германских империалистов в их стремлении на Восток. Ввиду заинтересованности Германии в том, чтобы эти колонисты возвратились на Украину, и ввиду связи их в значительной мере с некоторыми промышленными кругами, наша миссия занялась более внимательно делами немцев-колонистов, приблизила их к себе, создав до известной степени атмосферу доверия к представительству Сов[етской] Украины и этим путем было достигнуто с одной стороны то, что в среде эмигрантов немцев-колонистов создано определенное течение, ориентирующееся на Сов[етскую] Украину, а это в свою очередь отразилось не только среди эмиграции в Германии, а также среди врангелевских и денкинских солдат из немцев-колонистов, которые пребывают на Балканах и в других странах, и повлекло массовый выход из состава белых армий тех немцев, которые имели связи со своими родными и знакомыми в Германии, от которых получая передаваемые нами текст амнистий и проч[ие] извещения о возможности возвращения на родину. С другой стороны наши связи с организациями ориентирующихся на нас немцев-колонистов были использованы нами в ходе консульской работы для организации помощи голодающим, для чего заключен был договор с Союзом немцев-колонистов Черноморья²⁵, а при их содействии и под их влиянием и давлением на правительственные круги также договор о фирме Вестен, получившей кредит для хозяйственной помощи немцам Украины в сто млн. герм[анских] мар[ок] от Рейхстага²⁶, а в последнее время предварительный договор с другой организацией немцев-колонистов Фюрзорге-Ферайн²⁷ о доставке тракторов и др[угих] сельс[ько]-хоз[яйственных] машин. Что касается реальных мер по репатриации этих немцев-колонистов, то тут миссия была довольно осторожна и сдержана тем более, что с Украины долгое время невозможно было добиться точных инструкций и указаний. В общем пускали с большим выбором только украинских подданных, хозяйственно обеспеченных и несвязанных с белыми армиями. Зато немцы-колонисты первыми отозвались на объявление в нашей Миссии о восстановлении в правах гражданства на основании декрета ВУЦИК от 28 марта [1922 г.]²⁸. С их то стороны и поступили в значительном количестве массовые заявления с просьбами о восстановлении в правах гражданства и выдаче сов[етских] документов. Этому содействовала и пресса немцев-колонистов, помещавшая охотно нашу информацию и ведущая вообще дружественную к нам линию.

Из других более крупных дел, с которыми нашей миссии пришлось провозиться, были реэмигранты из Америки, возвращающиеся на Украину. К этому времени из Москвы поступило распоряжение прекратить отправку «американцев», так как первая, хлынувшая в [19]20 году волна эмигрантов, как оказалось, вносила нежелательное настроение. Обследовав положение наших эмигрантов, мы нашли возможным большую часть из них отправить на Украину, так как экономически они были более или менее обеспечены, прождали тут по несколько месяцев, тратя остатки своих запасов, и политически создавали вредное для нас настроение, безрезультатно ожидая разрешения на въезд. По нашему представлению в НКВД, мы получили разрешение на возвращение этой группы реэмигрантов из Америки, этим путем произвели нажим на [дипломатическое] представительство РСФСР, которое скорее до-

билось из Москвы общего разрешения на беспрепятственный пропуск реэмигрантов из Америки.

Дел по амнистии было все время крайне ограниченное число, как и дел по возвращению военнопленных. Так, ко времени нашего приезда дифференциация среди эмиграции в значительной мере закончилась, и большая часть благонадежных элементов вернулась на родину, а оставались в лагерях только заведомо закоренелые и убежденные контрреволюционеры, в возвращении которых мы были совершенно не заинтересованы, тем более, что количественно и по своему политическому влиянию они большого значения в Германии не имеют.

Используя свою «консульско-репатриационную» работу как способ оказания определенного давления на Мининдел [Германии] в целях нашего признания как полномочного представительства, наша миссия с самого начала добивалась усиленно от Мининдела [Германии] признания Мининделом [Германии] за нами права выдачи документов нашим гражданам. Но в этом отношении мы встретили упорное сопротивление со стороны Мининдела [Германии], стоящего на формальной точке зрения и не без влияния петлюровского представительства. В дальнейшем Миссия добилась того, что германские правительственные учреждения стали считаться с ней как отдельным от российского – представительством по репатриации, а постепенно расширяя круг своих связей и деловых отношений, особенно с учреждением [М] тут нашего торгового представительства и посылкой на Украину уполномоченного от Германии, стала фактически признанным полномочным представительством УССР. Чтобы закрепить за собой право на выдачу тех или иных документов нашим гражданам, и этим уничтожить инерцию «непризнания» нас Мининделом [Германии], мы добились права выдачи нашим репатриантам особых свидетельств на выезд, которыми, впрочем, не приходилось широко пользоваться, так как большая часть репатриантов отправлялась целыми транспортом через консульский отдел РСФСР, который и исправлял им соответствующие документы. Еще ранее было достигнуто нами от Министерства [иностраных дел Германии] официальное распоряжение, чтобы виза для проезда на Украину признавалась только от нашей миссии. Известив Министерство [иностраных дел Германии] о декрете 28 марта [1922 г.] о восстановлении в правах гражданства, мы одновременно предупредили их о том, что согласно этого декрета мы намереваемся приступить к выдаче нашим гражданам соответствующих удостоверений, но к самой выдаче пока не приступали, ожидая более точных инструкций из центра.

С развитием разносторонней деятельности нашего представительства, работу, которая проходила в контакте, но уже отдельно от представительства РСФСР, явилась необходимость выделить целиком работу консульского отдела, которую до июля месяца вел первый секретарь представительства наряду с другими делами представительства. С прибытием в распоряжение миссии тов. [П.] Ладана²⁹ началась уже правильная организация этого дела, которая закончена тов. [М.] Руденко³⁰ в настоящее время.

Н. Калюжный

№ 3

Звіт

консульського відділу повноважного представництва УСРР
у Німеччині за період з 1 жовтня 1922 р. до 1 квітня 1923 р.

[не раніше 1 квітня 1923 р., м. Берлін]

**Отчет консульского отдела полномочного представительства УССР
в Германии с 1. X. [19]22 по 1. IV. [19]22 гг.**

I. Паспорта.

Германские власти требуют, на основании закона 10 мая 1919 г. от каждого иностранца, проживающего на территории Германии, предъявления паспорта и, с особого разрешения Министерства внутренних дел [Германии] документа, его заменяющего. До сих пор консульский отдел в чрезвычайно редких случаях выдавал паспортные книжки. Временные же свидетельства сроком на 3 месяца, которые им до сих пор выставлялись, не признаны ни Министерством иностранных дел [Германии], ни Министерством внутренних дел [Германии] за документы, могущие заменить паспорта. Между тем многие граждане, своевременно заявившие о желании сохранить советское гражданство или получить таковое и уже признанные украинскими гражданами согласно сведениям эк[ономическо]-прав[ового] отдела НКВД [УССР] желают остаться за границей и ходатайствуют о выдаче им паспортных книжек сроком не менее чем на пол года. Считая, что выдача таковых книжек указанным лицам не встречает формальных возражений, консульский отдел, однако, желает получить по этому вопросу инструкцию со стороны эк[ономическо]-прав[ового] отдела. В отношении же лиц, признанных ВУЦИКом украинскими гражданами и желающих ехать на Украину, консульский отдел ограничивается выдачей проходного свидетельства, снабженного въездной визой. Консульский отдел считает необходимым еще отметить, что хотя выдаваемые им временные свидетельства и не получили признания со стороны МИД [Германии] и МВД [Германии], однако в большинстве случаев принимаются к прописке полицейскими властями, однако это объясняется неосведомленностью местных властей и мы должны быть готовы получить формальный протест со стороны МИД [Германии]. В виду того, что многие из наших граждан принуждены выезжать за пределы Германии или живут за ее пределами, мы считаем необходимым в интересах получения въездных виз на советские паспорта от иностранных консульств, а также въездных отметок от германской полиции, выдавать признанным украинским гражданами лицам не временные свидетельства, не служащие доказательством гражданства, а паспортные книжки. Осуществление мнения НКВД о невыд[аче] паспортных книжек заставит всех лиц, имеющих дело с другими странами, пользоваться для своих поездок паспортами или удостоверениями контрреволюционных организаций, что вряд ли в наших интересах. К сведению сообщаем, что кроме государств, состоящих с нами в соглашении, на паспортные книжки, как нами установлено, ставят визы Голландия, Испания, Англия, Соединенные Штаты [Америки], Аргентина, Мексика и др[угие] американские государства, Китай. Это

тем более нас убеждает в необходимости выдавать паспортные книжки. Кроме того, невыдача нами паспортных книжек производит на германские власти впечатление, будто наша компетенция, как посольства, не полна.

II. Визы на въезд.

Согласно инструкциям о визах на въезд украинским гражданам полномочное представительство в каждом отдельном случае обязано запрашивать НКВД, без разрешения которого виза на въезд дана быть не может. Из этого положения делается исключение для бывших военнопленных, которые пропускаются в Украину по представлениям документов, удостоверяющих, что они действительно были военнопленными и проживали все время в Германии. Однако, в пол[номочное] предст[авительст]во часто обращаются украинские граждане, выехавшие до войны в государства Южной и Северной Америки и ныне возвращаю[щи]хся в Украину. В главной массе это лица земледельческого труда. Не говоря о том, что ожидание в Германии в течение месяца или двух, пока придет разрешение от НКВД, сопро[вождается] большими трудностями, ввиду чинимых со стороны немецких властей, в особенности вновь образовавшегося «Fremdenamt»³¹ ведающего делами иностранцев, затруднений, большинство их обладает небольшими деньгами, которые ими совершенно непроизводительно растрачиваются за границей, тогда как могли быть ввезены в Украину. С политической стороны эти лица – элемент, не представляющий никакой опасности. Полномочное представительство считало бы необходимым предоставить ему право давать таким реэмигрантам разрешение на въезд в Украину с немедленным сообщением о том НКВД [УССР]. Кроме этой категории в консульский отдел в последнее время стали обращаться с просьбой о разрешении на въезд лица, приехавшие из Бессарабии и жившие там до революции. Консульский отдел считает необходимым получить от эк[ономическо]-прав[ового] отдела НКВД [УССР] инструкции. Может быть эк[ономическо]-прав[овой] отдел найдет возможным выяснить, кто должен весть делами о реэмигрантах из Бессарабии: представительство РСФСР или наше. В последнем случае, установить какие-либо категории реэмигрантов, которым разрешения на въезд давались бы в ускоренном порядке, и указать, каким именно образом можно ускорить обычный порядок получения разрешения на въезд. Так как о реэмигрантах из Бессарабии НКВД [УССР] не может иметь на месте никаких сведений, а эти лица бегут от румынского режима и в силу того обстоятельства, как усматривает Пол[номочное] предст[авительст]во [УССР] из ответов НКВД [УССР], все сомнительные случаи направляются на его усмотрение, было бы целесообразно в каждом конкретном случае предоставить пол[номочному] предст[авителю] [УССР] разрешение вопроса о разрешении указанным лицам въезда в Украину.

Что касается гражданского пленников, т. е. лиц, задержанных в Германии с начала войны, проживавших в различных местностях Германии на работах до настоящего времени, и в связи с ухудшением экономического положения в Германии и усилением преследования иностранцев, остающихся без работы и принужденных в срочном порядке оставить пределы Германии, считаем возможным рассматривать их с юридической стороны как военнопленных

со всеми вытекающими отсюда последствиями. Кроме того, эти лица никак не могут быть приравнены по их политической физиономии к политическим эмигрантам.

III. Транзитные визы.

Ввиду того, что в начале апреля пол[номочное] предст[авительств]во РСФСР отправляет последний транспорт, с которым отъезжает украинская беднота, получившая разрешение на въезд в Украину, вновь возникает вопрос о проезде наших граждан через Польшу, как о наиболее удобном и дешевом способе возвращения на Украину, так как стоимость поездки через Литву, Латвию и Россию в несколько раз превышает стоимость поездки через Польшу. Вопрос о выдаче транзитных виз поляками нами поднимался через посредство Посольства УССР в Польше, но безрезультатно.

[Может быть] НКВД найдет возможным поднять этот вопрос самостоятельно и довести его до благоприятного результата, не стесняясь всякого рода суррогатами виз, дающих права проезда через Польшу.

IV. Прекращение приема заявлений о сохранении гражданства

С 15 марта с[его] г[ода] нами согласно Вашего указания, прекращен прием заявления о сохранении гражданства для лиц, проживавших в Германии и не предоставивших действительных доказательств о невозможности своевременно подать заявления. В связи с этим просим дать указа[ния] может ли конс[ульский] отдел выдавать лицам, лишенным за истечением срока [украин]ского гражданства, удостоверений в потере ими гражданства на пр[авах] представления ими полицейским властям, выдающим на основании таких удостоверений различного рода документы, легализирующие их как [проживаю]щих без подданства.

V. Немцы-колонисты.

Вопрос о немцах-колонистах до сих пор нельзя считать решенным. Его не решает разъяснение о применении к ним инструкции Н[ародного] к[омисариата] з[емледелия] [УССР]. Ин[струкция] касается разрешения на въезд в Украину, а не гражданства их. [Большое] количество немцев-колонистов подало заявление о желании сохранить украинское гражданство до 1 января 1923 [г.] и до продленного срока 1923 [г.]. Германские власти, в большинстве случаев виновные в выезде этих лиц из Украины в 1918 году, ныне настоятельно требуют от них предъявления документов о гражданстве. Консульский отдел в выдаче таковых документов отказывает, не имея на этот счет ясных указаний НКВД. Было бы желательно знать:

1) должен ли конс[ульский] отдел отказывать в украинском гражданстве немцам-колонистам, не подходящим под инструкцию Н[ародного] к[омисариата] з[емледелия] [УССР]³² об иммигрантах-земледельцах, или, считая их украинскими гражданами, не давать им только разрешения на въезд;

2) может ли конс[ульский] отдел давать разрешения на въезд тем из немцев-колонистов, которые подходят под инструкцию Н[ародного] К[омисариата] З[емледелия] и если может, то в каком [виде];

3) далее в связи в декретом о сельскохозяйственной иммиграции, опубликованным в № 54 «Вістей»³³ возможно, будут даны указания о жела[тельном] количестве иммигрантов, будут установлены те категории, въезд которых в Украину считается полезным, а равно будет указан порядок, в каком должны направляться ходатайства о разрешении въехать для населения. Необходимо знать, войдут ли вообще в число допускаемых к повелению бывшие немцы-колонисты и какие группы из них. Согласно тому же декрету могут въезжать в Украину ходоки от отдельных групп иммигрантов. Возникает вопрос о порядке предоставления виз таким ходокам, по специальному ли разрешению НКВД [УССР] или независимо пол[номочными] пред[ставителями] [УССР], по представлении ими доверенностей от достаточных групп, желающих поселиться в Украине.

Ко всему этому конс[ульский] отдел может добавить, что были случаи, когда Министерство иностранных дел [Германии] направляло к нам немцев-колонистов с вербальными нотами, в которых просило дать указанным в нотах лицам разрешение на въезд. Считая подобного рода обращения вмешательством в наши внутренние дела, полномочное представительство ответило одним общим отказом, ссылаясь на имеющиеся у нас инструкции. Однако, мы считаем, что затягивание с кардинальным решением вопроса украинского гражданства может привести к запутанности наших отношений с германскими властями. Кроме того, считаем необходимым отметить, что признание за немецкими колонистами украинского гражданства может в дальнейшем повлечь за собою обоснованное требование немцев о впуске таких граждан в Украину.

VI. Галичане.

Согласно полученным нами в последнее время указаний от эк[ономическо]-прав[ового] отдела, консульский отдел смешивает дела о сохранении украинского гражданства с делами об оптации его. Указания относились главным образом к делам, касающимся лиц, происходящих из Галиции. Конс[ульский] отдел не может согласиться с этим и вот по каким основаниям. Вопрос о галичанах носит не совсем формальный характер, а скорее политический. С политической точки зрения, не вполне правильно относиться к галичанам как к иностранцам и отказывать им в признании их украинскими гражданами, так как это мы делаем по отношению к политическим эмигрантам. Под галичанами мы понимаем лиц украинского происхождения по языку и по политической приверженности к Украине, не желающих приобрести польского гражданства, да в большинстве случаев не могущих этого сделать, так как обращение их к польским представителям может привести к печальным последствиям, ибо большинство этих лиц в [свое] время участвовало в вооруженной борьбе с поляками. К тому же много галичан имеют паспорта, хотя и петлюровские, но все же представля[ют] доказательства, что эти лица в свое время заботились о получении украинского, а не польского гражданства. К тому же многим из них петлюровские паспорта выданы до открытия в Германии советского представительства. Порядок сохранения украинского гражданства отличается существенно от порядка оптации тем, что в первом случае до получения окончательного ответа от

НКІД ходатайствующие о восстановлении гражданства получают от нас временного характера удостоверения, дающие им возможность проживать за границей, не будучи тревожимы местными полицейскими [властями], что касается второго случая, лица, часто политически для украинской советской власти полезные и во всяком случае не опасные, остаются совсем беззащитными и принуждены обращаться к польским властям, ибо другого исхода у них нет. Между тем пол[номочное] предст[авительст]во [УССР] не считает возможным отталкивать от себя широкие круги украинского населения Галиции только оттого, что они формально не могут считаться украинскими гражданами. Пол[номочное] предст[авительст]во считает более целесообразным признавать галичан украинскими гражданами и направлять их дела в порядке сохранения украинского гражданства, а не оптации его, и разрешить их возможно быстрее.

VII. Рабочие иммигранты.

В Конс[ульский] отдел усиленно обращаются лица, германского гражданства, рабочие по специальности, за сокращением рабочих на немецких фабриках и заводах лишившиеся работы, о разрешении им въезда в Украину. Большинство из них как работавшие на крупных немецких заводах были очень полезны на Украине. Ввиду же того, что быстрота разрешения их вопроса о въезде для них представляет большой интерес, как и условия поездки (ибо большинство из них не в состоянии проплатить ее за свой счет). Конс[ульский] отдел просил бы выяснить на Украине в соответствующих комиссариатах вопрос о необходимости квалифицированных рабочих на фабриках и заводах и сообщить в каком порядке можно было бы допустить их в Украину.

Всего поступило входящих бумаг	1694
Ходатайств о восстановлении гражданства имеется в производстве	1425
Ходатайств иностранных граждан о въезде	110
Исходящих бумаг	1313
Выдано виз на въезд	198
Выдано временных свидетельств	352
Выдано проходных свидетельств	106

Принято посетителей 4789, при чем, в среднем, в марте посетителей было между 30–50, а в некоторые дни доходил до 70 в день.

Отчет о консульских сборах будет помещен особо в общем денежном отчете пол[номочного] предст[авительст]ва за указанный период времени.

Браков заключено с октября по настоящий день – 11.

Касательно амнистированных будет сообщено отдельно.

Зав[едующий] конс[ульским] отделом
Секретарь

М. Руденко
(подпись)

№ 4**Відповідь****НКЗС УСРР на звіт консульського відділу
повноважного представництва УСРР у Німеччині
за період з 1 жовтня 1922 р. до 1 квітня 1923 р.***12 квітня 1923 р., м. Харків***В Консульский отдел полномочного
представительства УССР в Германии**

№ 18932

Секретно

Эк[ономическо]-прав[овой] отдел [НКИД УССР] настоящим подтверждает получение Вашего отчета за № 1596 за период времени с 1 октября 1922 г. по 1 апреля 1923 г.

Эк[ономическо]-прав[овой] отдел [НКИД УССР] напоминает Вам о неоднократных своих требованиях о предоставлении конс[ульскими] отделами ежемесячных отчетов, так как только такие отчеты поддерживают постоянную связь с конс[ульскими] отделами, давая НКИД [УССР] возможность своевременно направлять их работу и содействовать ей. Отчеты эти должны давать полную картину повседневной за месяц работы отдела: о лицах, обращающихся в отдел, о содержании их обращений, о степени их удовлетворения, об отношениях с местными властями и т. п.

Ваш отчет совершенно не удовлетворяет этим требованиям, так как по содержанию его можно только догадываться и то отрывочно об отдельных фактах Вашей работы.

Относительно поставленных Вами вопросов эк[ономическо]-прав[овой] отдел [НКИД УССР] сообщает следующее:

1. О паспортах.

Для эк[ономическо]-прав[ового] отдела было неожиданностью узнать о непризнании выдаваемых Вами временных удостоверений германскими властями. Основание этого непризнания, указанное Вами – срочность удостоверений, – по мнению эк[ономически]-прав[ового] отдела, совершенно неправильно. Срочность удостоверений личности, выдаваемых органами УССР, где и постоянным жителям выдаются удостоверения на срок 3 и 6 месяцев. Поэтому вопрос о сроках удостоверений должен быть Вами снят с обсуждения германских властей и Вам надлежит самым энергичным образом настаивать на признании наших временных удостоверений легальными видами на жительство, подлежащими визированию местными властями. О предпринятых Вами шагах Вам надлежит срочно сообщить нам для поддержки их здесь. Изменять же форму временных удостоверений на паспортные книжки не целесообразно, потому, что такие удостоверения признаются местными властями и в Австрии, и в Чехословакии, и даже в Польше, изменять их только для Германии не имеется оснований, а при осуществлении предполагаемого общего гражданства СССР обмен временных удостоверений УССР на

постоянные паспорта СССР легче будет осуществлен, чем такой же обмен постоянных паспортных книжек УССР.

2. О визах на въезд.

Эк[ономическо]-прав[овой] отдел [НКВД УССР] не находит возможным отступать от принятого порядка предварительного разрешения НКВД [УССР]. Разрешения эти даются по получении заключений ГПУ³⁴. И ГПУ настаивает на сохранении этого порядка.

В таком же порядке должны выдаваться визы на въезд и реэмигрантам из Америки, и жителям Бессарабии. Последние должны обращаться в Конс[уль-ский] отдел [Полномочного представительства] УССР в том случае, когда они намерены выехать на территорию УССР.

3. О транзитных визах.

По вопросу транзитных виз через Польшу НКВД примет соответствующие меры, но имеется мало надежды на благоприятное разрешение этого вопроса поляками.

4. О выдаче удостоверений о потере гражданства.

Поднятый Вами вопрос о выдаче удостоверений эмигрантам о потере ими гражданства должен быть решен отрицательно. Эти лица, не пожелавшие воспользоваться рядом льгот и отсрочек, предоставленных им в свое время, являются враждебными для УССР элементом, с которым органы УССР не должны иметь никаких официальных сношений.

5. О немцах-колонистах.

По этому вопросу эк[ономическо]-прав[овой] отдел уже дал Вам исчерпывающие указания 18 августа п[рошлого] г[ода] за № 23657 и 01 декабря п[рошлого] г[ода] за № 25426.

По отдельным поставленным Вами вопросам о немцах-колонистах эк[ономически]-прав[овой] отдел разъясняет:

1) восстановление в укр[аинское] гражданство б[ывших] немцев-колонистов должно производиться на общих основаниях, т. е. с предварительного разрешения НКВД;

2) то же самое относится и к разрешению этим лицам въезда;

3) декрет о сельскохозяйственной иммиграции пока в жизнь не проводится, ввиду неопределения фактических размеров предназначенного для этой цели земельного фонда.

6. О галичанах.

Эк[ономически]-прав[овой] отдел не может согласиться с предлагаемым Вами порядком рассмотрения галичан, как оптантов. Оптация прежде всего, подразумевает легальное занятие территории оптантов, после чего для местных жителей возникает пра[во] на оптацию. В отношении Галиции УССР как раз не признает легальности захвата ее Польшей и продолжает рассматривать

галичан как б[ывших] австрийских подданных или как лиц без определенного подданства. Вот почему мы принуждены принимать их в укр[аинское] гражданство, как иностранцев, всячески облегчая им этот путь.

7. О рабочих-иммигрантах.

Относительно германских безработных, желающих переселиться на Украину, Вам на днях послан циркуляр № ...* в коем не только их приезд, как иностранцев, но и прием их в укр[аинское] гражданство временно приостановлен.

В заключении эк[ономическо]-прав[овой] отдел предлагает обратить внимание на устранение дефектов в направляемых Вами делах по применению амнистии, восстановлению в гражданстве, принятии в таковое и разрешению въезда, на что Вам уже указано в отношении от 01. III т[екущего] г[ода] за № 37 и от 2. IV т[екущего] г[ода] за № 18749. Главными дефектами являются: отсутствие Ваших заключений о желательности удовлетворения препровождаемых ходатайств, неправильное заполнение анкет, неправильное использование бланков, установленных для одной категории дел, по делам других категорий, отсутствие надписей на фотографических карточках и т. п.

Чл[ен] коллегии, зав[едующий]

эк[ономическо]-прав[овым] отделом

Секретарь

[М.] Поволоцкий

[С.] Фиделев³⁵

ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 873. Арк. 5–5зв. Копія, машинопис.

№ 5

Звіт

**консульського відділу повноважного представництва УСРР
у Німеччині з 1 квітня до 1 травня 1923 р.**

3 травня 1923 р., м. Берлін

В економіческо-правовий відділ
Народного комісаріату іноземних справ,
Харків

**Отчет консульского отдела полномочного представительства
УССР в Германии с 1 апреля по 1 мая 1923 г.**

Работа консульского отдела за отчетный период по-прежнему, главным образом, заключалась в принятии заявлений о восстановлении в украинском гражданстве и принятии такового, а равно о въезде в Украину. Среди лиц, ходатайствующих о выдаче им видов на жительство, главный контингент составляют галичане, в свое время получившие паспорта от петлюровского посольства и потому претендующие на право быть украинскими гражданами. Таким лицам, согласно Ваших разъяснений, мы отказываем, ссылаясь на пропуск ими срока. Среди них, однако, имеется много лиц, рабочих по про-

* Далі в тексті пропуск

исхождению и профессии, бежавших из Польши вследствие преследования со стороны польских властей за участие в галицких войсках, сражавшихся против Польши. К таким лицам отношение консульского отдела должно быть до известной степени мягче, а потому заявления о принятии ими украинского гражданства мы принимаем, руководствуясь § 26 декр[ета] [от] 28 марта 1922 г.

Что касается лиц, ходатайствующих о выдаче им паспортов, то число их увеличивается вследствие требования германских властей иметь на руках паспорт, а не временное свидетельство. Нами были приняты энергичные шаги перед герм[анским] Министерством иностранных дел в деле признания наших временных свидетельств. Однако, это ни к чему не привело. Конечно, выдача нами тех или иных удостоверений личности есть дело нашего внутреннего законодательства, но с другой стороны, мы не в состоянии заставить Германию изменить свое внутреннее законодательство, требующее наличия у каждого иностранца надлежащего паспорта. Это, тем более, что и полномочное представительство РСФСР перестало уже выдавать временные свидетельства и перешла к системе выдачи паспортных книжек, руководствуясь циркуляром НКВД РСФСР, пересланным нами, и копиями при отношении № 1628 от 13 апреля 1923 г., и не считаясь с трудностью обмена паспортов РСФСР на паспорта СССР. Кроме того, как это видно из отчета нашего представительства в Польше за № 2 и там перестали признавать врем[енные] свидетельства.

Поэтому консульский отдел считает все же необходимым, выдавать паспортные книжки лицам, получившим уведомление от НКВД о восстановлении или принятии их в украинское гражданство. Равным образом продолжают еще обращаться в конс[ульский] отдел военнопленные с просьбой об отпусках их на родину. В настоящее время пол[номочное] предст[авительство] РСФСР отправляет еще один транспорт в Россию, к которому мы присоединяем своих, предварительно удостоверяясь в том, что они действительно являются военнопленными, на основании представляемых ими доказательств документального характера.

Далее следует небольшая группа дел, связанная с необходимостью истребования документов из Украины. Однако, эта группа дел очень невелика и по своей конструкции не представляет больших трудностей.

Консульский отдел считает также своим долгом отметить, что им приняты меры к устранению дефектов в делах, направляемых в НКВД. Однако, мы просим принять во внимание следующее. Что касается отсутствия наших заключений на делах, то здесь недоразумение можно объяснить тем, что наше заключение имеется всегда лишь на одной из двух анкет, направляемых в НКВД. Для устранения возможности такого недоразумения, в будущем мы будем снабжать заключением обе анкеты. Относительно неправильности заполнения анкет, указываем, что огромный контингент обращающихся к нам лиц вовсе не умеет правильно писать, а аппарат консульского отдела слишком мал, чтобы это делать вместо них; равным образом много анкет приходит почтою. Неправильное использование анкет имело место действительно, но этот случай произошел в связи с временным отсутствием у нас надлежащих анкет и был специально оговорен в препроводительной бумаге, при которой дела были посланы (№ 1438 от 2.03.1923).

Поэтому консульский отдел просит все дела, присланные в прошлом, рассмотреть, не смотря на недостатки, имеющиеся в них, в виду того, что отсутствие по ним заключений НКВД крайне затрудняет нашу работу.

Всего зарегистрировано за отчетный период:	
Дел о восстановлении в гражд[анстве]	167
Дел о принятии его	45
Получено входящих бумаг	269
Выслано исходящих	238
Заключено браков	1
Выдано временных свидетельств	149
Дел виз на въезд	55
Продлено паспортов	9
Отмечена явка паспортов	14
Завед[ующий] конс[ульским] отд[елом] Секретарь	<i>М. Руденко</i>

ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 873. Арк. 8–8зв. Оригінал, машинопис.

¹ Царевококшайський повіт – адміністративно-територіальна одиниця Казанської губернії Російської імперії, що існувала в 1727–1920 рр. Повітове місто – Царевококшайськ. У 1920 р. повіт був ліквідований, а його територія увійшла до складу Марійської АО як Краснококшайський кантон.

² Целле (*нім.* Celle) – місто в Німеччині, розташоване в землі Нижня Саксонія. Під час I Світової війни у місті діяв табір для інтернованих військових армій країн Антанти. У Целле розміщувалася одна з найбільших українських громад у німецьких таборів для інтернованих.

³ Альтдамм – станом на початок 1920-х років місто у Померанії, поблизу м. Штеттин (тепер частина м. Щецин, Польща). Під час та після I Світової війни у місті розташовувався один із найбільших таборів для військовополонених, що вмщував до 10 тис. осіб. Після підписання 19 квітня 1921 р. між РРФСР і Німеччиною угоди про умови утримання і повернення інтернованих, колишніх військовослужбовців російської армії, які виявили бажання повернутися в РРФСР, з усіх німецьких таборів їх звозили в збірний табір Альтдамм, де вони чекали на евакуацію в Росію.

⁴ Йдеться про сучасний Щецин (*пол.* Szczecin, *нім.* Stettin) – місто на північному заході Польщі, столицю Західнопоморського воєводства.

⁵ Скоропадський Павло Петрович (1873–1945) – Гетьман Української Держави, український державний, політичний, військовий і громадський діяч.

⁶ Йдеться про Габсбурга-Льютрінгена Вільгельма-Франца, більш відомого в українському національному русі під ім'ям Василь Вишиваний (1895–1948) – австрійського архикнязя, кузена останнього імператора Австро-Угорщини Карла I. Командир легіону Українських січових стрільців. Послідовний прихильник українського національно-визвольного руху, полковник Армії УНР. Під час II Світової війни співпрацював з українським підпіллям і французьким Рухом Опору. У серпні 1947 р. заарештований радянськими спец-

службами у Відні і засуджений до 25 років позбавлення волі. Помер у лікарні Лук'янівської в'язниці (Київ).

⁷ «Українське Слово» – україномовна газета, що виходила у Берліні у 1921–1923 рр.; півтижневик, з кінця грудня 1921 р. – щоденник, а з березня 1922 р. – тижневик. Газета фактично була друкованим органом гетьманського руху. Головні редактори – З. Кузеля і Д. Дорошенко.

⁸ Мірний Іван Іванович (1872–1937) – український політик доби УНР. Член Української партії соціалістів-федералістів. У 1919 р. входив до складу делегації УНР на Паризьку мирну конференції 1919–1920 рр. З 1920 р. – співробітник посольства УНР у Берліні.

⁹ Оренштайн Яків Саулович (1875–1944) – один із найвідоміших книговидавців України перших десятиліть ХХ ст. Високоосвічений фахівець друкарської справи. Заснував і був власником «Галицької накладні» в Коломиї (1903–1915) та «Української накладні» в Берліні (1919–1932) з філіями у Філадельфії і Катеринославі. На початку 1918 р. уклав з урядом УНР договір про видання книжок для українських шкіл. З 1919 р. мешкав і працював у Берліні. Був призначений дипломатичним радником Посольства УНР у Німеччині. Станом на 1920 р. володів близько 40 вагонами україномовної друкованої продукції, що зберігалася у Німеччині. У 1932 р. разом із родиною переїхав до Варшави, де його син Йосиф заклав книгарню. Розстріляний у гетто міста Варшави 12 вересня 1942 р.

¹⁰ Грінко Григорій Федорович (1890–1938) – радянський партійний діяч. У 1912 р. вступив у партію боротьбистів, з 1920 р. був членом РСДРП(б). У 1919–1920 рр. був членом Всеукраїнського ревкому. Нарком просвіти України (1920–1922), голова Держплану України (1922–1923, 1925–1926). У 1923–1925 рр. був головою Київського губвиконкому. Перебував на посадах замісника голови Держплану СРСР (1926–1929) та замісника Наркому землеробства СРСР (1929–1930). З 18 жовтня 1930 р. до 13 серпня 1937 р. – Нарком фінансів СРСР. Був одним із звинувачених на Третньому Московському процесі. Розстріляний 15 березня 1938 р.

¹¹ Йдеться про Всеукраїнське видавництво (Всевидав, Всеукрвидав), що було створене у Харкові в травні 1919 р. на основі декрету ВУЦВК «Про об'єднання всіх окремих радянських видавництв у Всеукраїнське видавництво (Всевидав)». Відповідно до нього кооперативні та приватні видавництва могли отримати дозвіл на користування друкарнями і купівлю паперу лише після реєстрації у Всевидаві. У 1920 р. перейменовано у «Всеукраїнське державне видавництво», а в 1922 р. – у «Державне видавництво України» (Держвидав України). В період Громадянської війни основним видом видань були агітаційно-масові брошури, листівки, плакати. Потім сформувалося як видавництво універсального типу. На його базі в 1930 р. було створене Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ). У 1934 р. ДВОУ було ліквідоване і замість нього створені окремі типізовані видавництва: Державне видавництво дитячої літератури УРСР, Держлітвидав УРСР, «Мистецтво» тощо.

¹² Ймовірно, йдеться про Київський губернський союз споживчих кооперативних організацій – складову частину Всеукраїнського союзу споживчих кооперативних організацій (Вукоопспілки).

¹³ Воробйов Володимир Петрович (1876–1937) – український радянський вчений-анатом. У 1910–1917 рр. – приват-доцент, 1917–1919 рр. – професор

анатомії в Харківському університеті. У 1921–1937 рр. очолював кафедру анатомії Харківського медичного інституту. З 1934 р. – дійсний член АН УРСР. Засновник школи функціональної динамічної анатомії. Також відомий як розробник нової методики бальзамування трупів (за якою бальзамував тіло В. Леніна).

¹⁴ Раковський Християн Георгійович (1873–1941) – радянський політичний і державний діяч болгарського походження, член РКП(б). Походив із поміщиків Південної Добруджі. 1904 р. заснував Соціалістичну партію Румунії, 1914 р. – Об'єднану соціалістичну партію Балкан. У 1918 р. очолював ВЧК в Одесі і Севастополі, був членом делегації радянської України на переговорах у Брест-Литовську, головою делегації РСФРР на мирних переговорах з Українською Державою. У 1919, 1920–1923 рр. – голова Раднаркому і нарком закордонних справ УСРР. З 1923 р. – посол СРСР у Великобританії, згодом – у Франції. Опонент Й. Сталіна. Неодноразово був заарештований. У 1938 р. засуджений до 20 років ув'язнення, де і помер поблизу м. Орел.

¹⁵ Йдеться про Народний комісаріат просвіти УСРР.

¹⁶ Йдеться про Народний комісаріат зовнішньої торгівлі РРФСР (НКЗТ РРФСР).

¹⁷ Йдеться про Народний комісаріат охорони здоров'я РСФРР.

¹⁸ Калюжний (Шейтельман) Наум Михайлович (1886–1937) – український радянський політичний діяч і дипломат. З 1905 р. вів революційну діяльність; перебував під арештом (1906–1907) та наглядом поліції (1907–1909). У роки I Світової війни служив у армії Російської імперії. Член УПСР та УКП. Із 1920 р. – член КП(б)У. Член російсько-української делегації Російсько-українсько-польської комісії з репатріації (Варшава, 1921); з серпня 1921 р. – 1-й секретар Повпредства УСРР у Німеччині; з вересня 1922 р. – 1-й секретар Повпредства УСРР в Австрії; з серпня 1923 р. до грудня 1924 р. – 1-й секретар Повпредства СРСР у Чехословаччині. З квітня 1926 р. до грудня 1929 р. – радник Повпредства СРСР у Чехословаччині. З 1 лютого 1930 р. до 15 травня 1931 р. – в апараті Наркомосу УСРР. 23 березня 1937 р. подав заяву про вихід з КП(б)У через хворобу. 18 вересня 1937 р. заарештований у Харкові за звинуваченням у приналежності до Української військової організації. Помер у Харківській в'язниці у грудні 1937 р.

¹⁹ Унтер-ден-Лінден (нім. *Unter den Linden* – «під липами») – найвідоміший бульвар Берліна, який отримав свою назву завдяки липам, що ростуть вздовж нього.

²⁰ Можливо, Яловий Михайло Омелянович (1895–1937) – український поет, прозаїк і драматург. З 1918 р. – член партії боротьбистів, брав активну участь у виданні газет «Боротьба», «Селянська біднота», «Селянин і робітник». У березні 1920 р. вступив у КП(б)У, посів місце редактора газети «Селянська біднота». Деякий час був представником уряду УСРР у Москві. У 1925 р. перейшов у «Гарт», згодом став редактором «ВАПЛІТЕ», членом редколегії «Журналу для всіх», директором видавництва ЛіМ (Література і Мистецтво). Брав активну участь у створенні літературної організації «Комункульт», був першим президентом ВАПЛІТЕ. 31 травня 1933 р. виключений з КП(б)У та заарештований. 9 жовтня 1937 р. – розстріляний.

²¹ Ауссем Володимир Християнович (1882–1937 (1936?)) – український радянський партійний та політичний діяч. Член РСДРП із 1901 р. У лютому

1917 р. обраний членом Київської ради солдатських депутатів, з грудня 1917 р. – член ВУЦВК. У серпні 1917 р. вступив у партію більшовиків. У грудні 1917 – лютому 1918 рр. – народний секретар фінансів першого уряду УСРР. 22 вересня – 1 грудня 1918 р. – командир Другої Української радянської повстанської дивізії. У 1920–1921 рр. працював у ВРНГ, де займався хімічною промисловістю. Тривалий час був на дипломатичній роботі: повпред УСРР та СРСР у Німеччині (1921–1925), повпред СРСР у Австрії (1925), торговий представник СРСР у Туреччині (1926–1927). У 1925–1926 рр. очолював ВРНГ УСРР. У 1927 р. виключений з партії як «активний троцькіст» і в 1929 р. засуджений до заслання на 3 роки у Казахстан. У 1933 р. знову заарештований і висланий в Астрахань. Точних відомостей про подальшу долю немає. За свідченнями сина, покінчив життя самогубством у 1936 р., за іншими даними – зник у тайзі чи був розстріляний у 1937 р. Реабілітований у 1989 р.

²² Копп Віктор Леонтійович (1880–1930) – радянський політичний діяч і дипломат, член РСДРП з 1903 р., учасник I Світової війни. На початку 1915 р. потрапив у полон і залишався у Німеччині до осені 1918 р., коли був звільнений та включений радником до складу дипломатичної місії РСФРР. У 1919–1921 рр. – уповноважений НКЗС та НКЗТ РСФСР у Німеччині. З травня 1921 р. – торговий представник РСФСР у Німеччині. У 1923–1925 рр. – уповноважений НКЗС СРСР при РНК РСФСР, член Колегії НКЗС СРСР. Повноважений представник СРСР у Японії (1925–1927) та Швеції (1927–1930).

²³ Йдеться про Бюро військовополонених при Генеральному консульстві РРФСР в Берліні, яке діяло у 1918–1924 рр.

²⁴ Йдеться про кошти, отримані урядом Української Держави Павла Скоропадського від Німеччини у 1918 р. за надане продовольство, і які, після повалення Гетьманату, зберігалися у німецьких банках Dresdener Bank, Deutsche Bank та Reichsbank. У 1920–1921 рр. Директорія УНР намагалася отримати ці кошти, але німецький уряд заблокував виплати, посилаючись на непідконтрольність української території Армії УНР.

²⁵ Можливо, йдеться про Союз німців-колоністів Причорномор'я – організацію, що наприкінці 1918–1920 рр. влаштовувала самооборону німецьких колоній на півдні України. Деякий час організація діяла легально (принаймні навесні 1919 р.), отримуючи фінансування від Земського банку Херсонської губернії. У липні–серпні 1919 р. при підтримці союзу в Одеському повіті тривало повстання німецьких колоністів проти продрозкладки і мобілізації у Червону армію. З осені 1919 р. підтримував Добровольчу армію.

²⁶ Йдеться про німецьку торговельну компанію Westen A. G., власником якої був підприємець Петер Вестен (Peter Westen). Під урядові гарантії ця компанія отримала від німецького банку Kreissparkasse Bonn 100 млн німецьких марок для надання допомоги постраждалим від голоду німецьким колоністам в УСРР та РСФРР шляхом закупівлі і поставки посівного матеріалу. Завдяки зв'язкам П. Вестена в Румунії та Угорщині його компанія була в змозі негайно отримати насіння і доставити його до румунсько-російського кордону в чорноморські порти. Німецька допомога голодуючим надавалась під егідою Червоного Хреста з травня 1922 р. до серпня 1923 р. і в значній мірі забезпечила виживання німецького населення в Україні.

²⁷ Ймовірно, йдеться про Асоціацію соціального забезпечення для німецьких репатріантів (Fürsorgeverein für deutsche Rückwanderer). Організація

була заснована у 1909 р. із метою надання підтримки німецьким селянам-колоністам, що поверталися з Росії у Німеччину. Після закінчення I Світової війни втратила своє попереднє значення у зв'язку зі значним зменшенням реєміграції, однак продовжувала організацію індивідуального працевлаштування російських німців (у т. ч. військовополонених) на підприємствах, а також у господарствах їхніх далеких родичів і знайомих.

²⁸ Йдеться про постанову ВУЦВК «Про іноземців в УСРР та порядок прийняття і втрати українського громадянства» від 28 березня 1922 р.

²⁹ Ладан Павло Степанович (1892–1933) – український радянський партійний діяч, видавець і журналіст. Унікаючи служби в російській армії у березні 1910 р., емігрував до Канади, де працював чорноробом та на будівництві залізниці. У серпні 1910 р. в Едмонтоні вступив до Української федерації Соціал-демократичної партії Канади. У 1915 р. переїхав до США, де працював робітником на автомобільному заводі в Детройті, брав активну участь у діяльності Української федерації Соціалістичної партії Америки (УФСПА), був секретарем бюро УФСПА й редактором її газети «Робітник». У серпні 1918 р. разом із редакцією «Робітника» переїхав до Нью-Йорка, де вступив до Комуністичної партії Америки (КПА) (вересень 1919 р.); був секретарем Української федерації КПА й редактором її центрального органу – газети «Комуністичний світ» (1919–1920). Після заборони видання, рятуючись від арешту, виїхав до Харкова. У 1921–1923 рр. – співробітник Повноважного представництва УСРР у Польщі, завідувач консульського відділу Повноважного представництва УСРР в Німеччині. Очолював українсько-американське видавничє товариство «Космос» (1922–1924), був причетний до забезпечення видання радянофільського часопису «Нова громада» (1923–1924). Від квітня 1923 р. – член редколегії журналу КПЗУ «Наша правда». У квітні 1924 р. обраний членом ЦК КПЗУ. З кінця 1928 р. був негласним закордонним співробітником Іноземного відділу ОДПУ СРСР. У 1931 р. звинувачений у причетності до Українського національного центру, відкликаний до Москви й заарештований. У січні 1930 р. визнаний винним і засуджений до смерті. Страчений у Москві. Реабілітований у 1959 р.

³⁰ Руденко Михайло – український радянський дипломат. У 1913 р. закінчив юридичний факультет Новоросійського університету. У 1918 р. вступив до КП(б)У. У 1918–1919 рр. очолював відділ юстиції Єлисаветградського виконавчого комітету. У 1919 р. – завідувач іноземним відділом Харківського губревкому. У квітні 1921 – лютому 1922 рр. – завідувач економіко-правового відділу НКЗС УСРР. У лютому–травні 1922 р. – заступник уповноваженого УСРР у справах репатріації у Латвії. Влітку 1922 р. призначений завідувачем консульського відділу повноважного представництва УСРР у Німеччині.

³¹ Fremdenamt (FA/AFK Fremdenamt, Abteilung für Fremdenkontrolle) – Відомство у справах іноземців Міністерства закордонних справ Німеччини.

³² Питання про повернення німців-колоністів у місця попереднього проживання було розглянуто на засіданні колегії Народного комісаріату землеробства УСРР 25 січня 1922 р., яка постановила вважати таке переселення «бажаним» і «корисним», за умови надання земельних наділів, не більших за селянські, та визначила губернії для переселення – Донецьку, Запорізьку, Миколаївську, Катеринославську (ЩДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 799. Арк. 70.). 8 березня 1922 р. колегія Наркомзему, розглядаючи питання про

приїзд німців на Правобережжя, вирішила таке переселення не дозволяти, а запропонувати бажаним поселитися у південних губерніях України (ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 799. Арк. 87.).

³³ Ймовірно, йдеться про положення «Про сільськогосподарську імміграцію», прийняте Українською економічною радою 20 лютого 1922 р. Відповідно до нього, з метою відновлення ефективного сільського господарства у багатоземельних районах, на потреби іммігрантів у південних регіонах України мало бути виділено 100 тис. десятин землі. На територію УСРР могли бути допущені лише матеріально забезпечені селяни, що мали достатній капітал для організації і ведення господарства. Іммігрантам надавалася низка пільг, зокрема при сплаті продуктового, трудового та гужового податків, переїзді та транспортуванні майна залізницею, а також вони звільнялися від сплати мита на ввезення сільськогосподарського інвентаря, насіння, добрив, предметів побуту тощо.

³⁴ Державне політичне управління (ДПУ) (рос. Главное политическое управление, ГПУ) – відомство державної безпеки (спецслужба) при НКВС. В Україні утворене постановою ВУЦВК від 22 березня 1922 р. при НКВС УСРР замість скасованої ВУЧК.

³⁵ Фіделев Савелій Ісакович – радянський дипломат і правознавець.

For the first time are published the documents (reports, informations, letters) about the consular activity of the diplomatic mission of the Ukrainian SSR in Germany for 1921–1923, which are an important source for studying the work peculiarities of the diplomatic mission of the USSR in Germany, the provision of identity cards to the Ukrainians abroad, the organization of the return of prisoners of war and Ukrainian emigrants to the Ukrainian SSR.

Key words: The People's Commissariat for Foreign Affairs of the Ukrainian SSR; the diplomatic mission of the Ukrainian SSR in Germany; consular service; prisoners of war; emigrants.